

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Елена Теофилова Цветкова
„Логически методи за изследване на семантиката на естествените езици“
от доц. д-р Росен Любомиров Люцканов, Институт за изследване на
обществата и знанието към Българска академия на науките

Дисертационният труд на Елена Цветкова е с обем 218 (нестандартни) страници. Включва увод, три глави и заключение. Библиографията съдържа 130 заглавия на български, английски и немски език. Основната хипотеза, която се защитава в изследването е, че „в полето на логиката може да се даде по-адекватно обяснение на понятието за значение и на това какво е смислено изказване в сравнение с лингвистичните теории“ (с. 3). Според Цветкова основните проблемни области, в които формалните логически теории са в състояние да допълнят постижимото в рамките на лингвистиката, са свързани с „двусмислеността на езика“ и „противоречивото говорене“ (пак там). Основната теза, която се защитава в текста гласи, че „съществуват обективни семантични категории: интензия и екстензия; истина, които могат да бъдат обяснени единствено чрез логически анализ на семантиката на естествените езици“ (с. 6).

Поставената задача обуславя развитието на изследването в три стъпки, на всяка от които е съотнесена отделна глава: (1) прагматична семантика, където акцент е поставен върху философията на естествения език (т.е. късния Витгенщайн, Остин, Сърл, Стросън и Брандъм); (2) формална семантика, където на преден план излизат концепциите на Фреге и Ръсел, фокусирани върху асерторичните изказвания и техните претенции за истинност, разграничението между смисъл и значение и истинностно-функционалния анализ; (3) семантиката на интензионалните контексти, където са разгледани в сравнителен план идеите на Карнап, Куайн, Крипке и Монтагю. В тази връзка бих искал още тук да отбележа, че текстът представлява едно изключително зряло научно изследване, чието осъществяване свидетелства за блестящо изпълнен образователен план и много добро познаване на класическите автори, които имат отношение към темата на дисертацията. Дисертантът анализира задълбочено не само тезите на разгледаните автори, а техните аргументи, като обсъждането им е изключително строго, коректно и лаконично.

В автореферата и дисертацията са посочени четири приноса. Според мен, от една страна, биха могли да бъдат посочени и други, които са не по-малко значими (част от тях разглеждам по-долу), от друга страна в някои случаи формулировките следва да бъдат прецизирани. Това се отнася най-вече до третия принос: „Определяне на критерии за транс-светова идентификация на предметите чрез прагматично обяснение на понятието за значение“. В текста наистина е предложено прагматично обяснение на понятието за значение, според което то е динамично. От друга страна, тъкмо динамичния характер на значението затруднява формулирането на еднозначни критерии за транс-светова идентификация. Ето защо, струва ми се, че текстът показва (при това убедително и чрез много примери) по-скоро трудностите, свързани с опита за формулиране на такива критерии. Да вземем също втория принос: „Решение на проблема на Чомски за обективния характер на семантичните категории чрез употреба на логически методи“. Отново по мое мнение в текста са набелязани различни проблеми, на които се натъква изследователската програма на Чомски и е посочено как логиката може да ни помогне да погледнем на тези проблеми по нов начин (например на с. 190 във връзка с примера с Брут). От друга страна, едва ли може да се твърди, че е възможно тези проблеми да бъдат преодоляни изцяло и окончателно по този начин, най-малкото, защото както коректно е посочено в текста Чомски третира граматическите категории по начин, който е напълно различен (дори несъизмерим) от този в съвременната логика (с. 192). Както споменах, според мен списъкът с приносите може да бъде и допълнен. Например, (1) разглеждането на развитието на теориите за референцията след Остин – от Стросън през

Донелан до Сърл (с. 57-62) само по себе си не е лесна задача, която е осъществена изключително добре като са идентифицирани факторите, които движат това развитие; (2) по повод на обсъждането на въпроса за отношението между съдържание на едно изречение и следствията, които са изводими от него ясно е показана необходимостта от приоритизация на инференциалните употреби, което също има ключово значение (с. 76); (3) разграничението между понятията „е перформатив“ и „има перформативна природа“ по повод на примера с изречението „Заведението е на самообслужване“ си струва да бъде развито, защото според мен то има самостоятелно значение, което не се свежда до ролята му в контекста на дисертацията (с. 89); (4) съпоставката на теорията на Ръсел за първично и вторично участие с тази на Крипке за обхват на квантора и критиките на Гийч и Стросън срещу теорията за определените описания на Ръсел предават много добре пунктовете, в които дескриптивистките теории се разминават с анти-дескриптивистките (с. 99-102); (5) тезата, че това колко пропозиции изразява дадено изречение се вижда по това по колко начина можем да го оспорим е интересна и също би могла да се развие по-нататък (с. 189).

Не твърдя, че този списък е изчерпателен – текстът е много богат от концептуална гледна точка. Струва си да се помисли за публикуването му след известна преработка. Ето защо в заключителната част от рецензията обсъждам някои моменти в изложението, които според мен си струва да бъдат допълнени, развити или преработени. Това по никакъв начин не следва да се разглежда като критика към начина, по който е определен предметът на изследването или са формулирани конкретните изследователски задачи, които то изпълнява.

Бих искал да започна с един общ коментар. Заглавието на текста е изключително широко формулирано. Съответно има две възможности: обхватът на темата да се стесни чрез подзаглавие или да бъдат поне бегло разгледани и други логически методи за изследване на семантиката на естествените езици. Според мен най-плодотворното сътрудничество между логика, философия и лингвистика през последния половин век е свързано с появата на ситуационната семантика, развита от Баруайз, Пери и Кратцер. Тя има някои прилики със стандартните семантики на възможните светове, но и ключови разлики. Горещо препоръчвам на дисертанта в бъдеще да обърне внимание на този подход – сигурен съм, че това ще бъде от полза, ако работата върху този кръг от проблеми продължи и за напред.

След това бих искал да продължа с една структурна бележка. Дали най-удачното място, на което да се разгледа подхода на Чомски е като той бъде вмъкнат между Крипке и Монтагю? Според мен той заслужава да му бъде отделено повече място – дори отделна глава: за да покажем как логиката би могла да бъде от помощ на лингвистиката е добре да изложим по-подробно онзи подход в лингвистиката, който се има предвид. Формалната теория на езика (съответно, теорията на формалните езици), която развива Чомски, предлага много възможности да се правят плодотворни паралели между логика и лингвистика. Според мен същото се отнася за последния раздел от втора глава - „Истинностно-функционален анализ“. Ако ще бъде представян, макар и съвсем схематично, формалният апарат на пропозиционалната и предикатната логика, то същото може (и вероятно трябва) да бъде направено и по отношение на модалната логика, която е предмет на детайлно разглеждане в трета глава. Съответно, на формализма трябва или да се отдели много повече място, или разглеждането му да бъде сведено до минимум (дори напълно елиминирано).

На трето място, една езикова бележка, касаеща няколко различни аспекта на текста. В началото на изложението присъства думата „двусмисленост“ (която въз основа на контекста приемам за превод на „ambiguity“), а в края в същия смисъл се използва „неяснота“ (вж. с. 202, където се обсъждат двата различни смисъла на думата „край“). Според мен е добре експлицитно да разграничим ambiguity (двусмисленост) и vagueness (неяснота или неопределеност). Освен това, „Как с думи се правят неща“ от Остин е преведена на български, съответно ако не се използва българският превод е добре да се посочат причините за това. Според мен трябва да се внимава, когато превеждаме с „валиден“ понятието на

Остин „felicitous“, или „happy“ (с. 26-27). Изключително трудно е да намерим добри преводи на названията на типовете перформативи (с. 37). Тодор Петков, който е много добър преводач, съзнателно се е отказал от изкушението да го направи и вместо това ги е калкирал. Накрая, в цитата от Крипке на с. 170 „counterparts“ е преведено като „противоположни“, вместо като „двойници“, както съвсем правилно е направено по-късно (с. 175).

Следват няколко коментара, свързани с конкретни пасажи в текста, които могат да се развият: (А) Относно възелът от понятия обяснение-разбиране-дефиниция при Витгенщайн (с. 17-21). Тук анализът е проведен основно по „Философски изследвания“, но според мен за целта е нужен много по-детайлен поглед върху работите на Витгенщайн от различни периоди във философското му развитие: бележниците (по-конкретно записите от 1914 г.), лекциите по философия (1930-1932 и 1932-1935) и лекциите върху основите на математиката (1939). Това би помогнало да се уточни разбирането на Витгенщайн за дефинициите изобщо и в частност за остензивните дефиниции. Според записите в бележниците дефинициите показват вътрешни отношения между участващите в тях термини и съответно не са пропозиции. Съответно, по-правилно е да ги разглеждаме като уравнения, изразяващи правила за субституция (същата тема се коментира в разговорите на Витгенщайн с Мур, проведени много по-късно). Според записките на Амброуз и Макдоналд Витгенщайн твърди, че „Една остензивна дефиниция изобщо не е дефиниция. Остензивната дефиниция е само едно правило за употреба на думата. А едно правило не е достатъчно за да придаде значение“. Това според мен осигурява нужната перспектива, в чиито рамки могат да бъдат интерпретирани зрелите възгледи на Витгенщайн от „Философски изследвания“.

(В) Относно прагматичния подход по отношение на анализа на собствените имена и изказванията за идентичност (с. 21 и 158-159). Свързвам тези две инак различни теми, тъй като виждам в решенията им прилагане на общ подход, чието набелязване според мен е най-големия принос на текста. Според него значението не е монолитно, то има отделни и относително независими компоненти, които могат да се променят в хода на времето и правилното идентифициране на някои от тях не е необходимо за да бъде налице разбиране. Според мен би било полезно, ако бъде направена съпоставка със сродни семантични подходи. Имам конкретно предвид теорията на Пътнам, изложена в статията „Аналитично и синтетично“, където подобна теория е формулирана по отношение на научните термини. Там те се разглеждат като зададени чрез „кълъстери“ от закони, които подлежат на промяна.

(С) Относно теорията на речевите актове на Остин. В дисертацията се казва следното: „Ясно е, че би било абсурдно в една социална ситуация да се направи изказване от типа „Аз Ви обиждам“, вместо да се изрече обидата на глас“ (с. 29). Разбира се, самият Остин казва точно това по повод обсъждането на експлицитните перформативи, но отново той уточнява, че през XIX век в Германия е било прието противникът да бъде предизвикван на дуел с фразата „Beleidigung“. Това показва, че по отношение на естествения език е трудно (или невъзможно) да се правят смислени обобщения. По-нататък, по повод отново на Остин се казва следното: „истината и неистината се дефинират като това дали е уместно, или неуместно да се каже въпросното нещо за съответния предмет в този момент“ (с. 31). Разбира се, в някои случаи моментът от времето има значение, но това е защото е свързан с контекста на употребата на термина – един от любимите примери на самия Остин „Франция има формата на шестоъгълник“ показва, че е важно не в какъв момент се произнася тази фраза, а кой я произнася и как следва да се използва съответната информация.

(D) Относно Лоренцен и диалогичната логика (с. 47-49): (1) Дали мястото му не е по-скоро във втора глава, отколкото в първа? (2) Всъщност, „идеята за конструктивно методическо изграждане на логиката“ (с. 45) е свързана исторически с интуиционизма, от който Лоренцен без съмнение е повлиян; (3) „Диалогическият характер“ на логиката е изследван както в рамките на подхода на Лоренцен, така и в теоретико-игровата семантика на Хинтика, която започва да се развива малко по-късно. Вероятно в рамките на друго изследване си струва

двете да се разгледат в сравнителен план, за да се види как и защо се разминават.

(Е) Относно Карнап и неговата дефиниция за безсмисленост (с. 87): „Преодоляване на метафизиката“ разбира се е много важен текст във връзка с изясняването на неговия отговор на въпроса какво означава едно изречение да бъде безсмислено, но си струва да бъдат взети предвид и зрелите му възгледи по въпроса, изложени в „Емпиризъм, семантика и онтология“. Понятието за езикова рамка и разграничението между вътрешни и външни въпроси според мен артикулират по-пълно теми, които са набелязани в ранната му теория.

(F) Относно Ръсел и неговия дескриптивизъм: твърдението, че “анализът на Ръсел не се отнася само до определени описания, но и до собствени имена и изобщо – до всички обозначаващи изрази” (с. 100) би било добре да се прецизира като се включат така наречените „логически собствени имена“ от рода на „това“. Както е известно, според Ръсел те реферират пряко и не се свеждат до определени описания. Няма как да е иначе, защото това са онези точки, в които според Ръсел езикът влиза в директен досег с реалността.

(G) Относно различните подходи в интензионалната логика (с. 124): струва си освен класическите подходи, логиката на смисъла и денотацията (Чърч) и теориите, основани на семантиката на възможните светове (Карнап, Крипке, Монтагю), да бъдат споменати и разгледани по-късните хиперинтензионални формализми, например системата на Павел Тихи (наречена *transparent intensional logic*), тъй като те имат много по-богати изразни възможности, съответно позволяват решаването на теоретични проблеми, които класическите формализми дори не позволяват да бъдат поставени. Разбира се, освен всичко останало те имат предимството, че продължават да се развиват и до ден днешен.

(H) Относно изречението „Можеше да има лилави крави“ и въпроса дали то е истинно или не (с. 164). Според мен изложението би спечелило, ако поне накратко се обсъдят различните смисли, в които се използва понятието „възможно“ - метафизичен, логически, епистемологичен, номологичен и т.н. (разликата между „физически възможно“ и „логически възможно“ е засегната на само едно място в текста). Напълно възможно е то да се окаже неистинно, ако интерпретираме възможността номологично (като биологична възможност) и все пак да бъде истинно при по-слаба (логическа или метафизична) интерпретация.

(I) Относно Каплан и разграничението между „не обозначава нищо“ и „обозначава нещо, което не съществува“ (с. 165). Според мен извличането на максимума от обсъждането на тази тема изисква да отчетем начина, по който това разграничение се третира в рамките на (нео-)майнонгианството. Изключително интересен е факта, че третираме по съвсем различен начин предикацията в тези два случая – колебаем се, когато ни питат дали „възможният дебел човек на прага“ е плешив, но не и когато ни питат дали Дядо Мраз има дълга бяла брада.

(J) По повод на контингентния характер на теоретичните идентификации (изказванията за идентичност, които са следствие на научни теории), с. 165-166 и с. 168-169: изключително важно е да се посочи експлицитно чия позиция се обсъжда или излага във всеки един случай. В края на втората лекция от „Именуване и необходимост“ се обсъжда твърдението, че „водата е съединение на водород и кислород“ е контингентно истинно. Това е теза, която Крипке критикува и в следващата лекция излага собствената си теория. В края на разгледания параграф това е посочено ясно, както и връзката на този въпрос с ригидните дезигнатори. В заключение бих искал да посоча, че имайки предвид безспорните достойнства на дисертационния труд, постигнатите в неговите рамки теоретични приноси, както и качеството и количеството на публикуваните статии и изнесените доклади по темата на дисертацията, убедено ще гласувам за това на Елена Теофилова Цветкова да бъде присъдена образователната и научна степен доктор по направление 2.3 (философия).

София,
07.05.2019

/Р. Люцканов/